

INGLIZ TILIDA ANALITIK FE'LLARNING GRAMMATIKLASHUVI VA UNING LOTIN HAMDA O'ZBEK TILLARI BILAN QIYOSI

USMONOVA DILYAYRA RUSTAMOVNA

Toshkent Davlat tibbiyot universiteti

Ingiliz va Lotin tili o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Ingliz tilidagi analitik fe'llarning grammatiklashuvi tahlil qilinadi va ularning Lotin hamda O'zbek tillari fe'llari bilan solishtirma morfologik jihatlari yoritiladi. Ingliz tilida fe'llarning zamon, aspekt va shaxsga bog'liqligi asosan analitik tizim orqali ifodalanadi, ya'ni yordamchi fe'llar va asosiy fe'lning shakllari orqali amalga oshadi. Lotin tilida fe'llar sintetik morfologiya asosida shakllanadi va shaxs, zamon va holat qat'iy infleksiya orqali ifodalanadi. O'zbek tilida esa fe'llar qo'shimchalar orqali morfologik jihatdan boytiladi, zamon, shaxs, holat va tarafni belgilash imkonini beradi. Maqola tilshunoslik va solishtirma morfologiya doirasida, tibbiyot va boshqa ilmiy sohalarda fe'llarning aniq va samarali ishlatilishini ko'rsatishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *analitik fe'l, grammatiklashuv, morfologik tipologiya, ingliz tili, lotin tili, o'zbek tili, solishtirma tahlil, fe'l morfologiyasi.*

KIRISH

Tilshunoslikda fe'lning grammatik xususiyatlarini o'rganish, ayniqsa, analitik va sintetik tizimlar bilan ishlash, lingvistik tadqiqotlarda muhim ahamiyatga ega. Ingliz tili fe'llarining analitik grammatik tizimi zamon, shaxs va aspektni ifodalashda yordamchi fe'llar bilan birgalikda ishlaydi. Bu tizim tibbiyot, ilm-fan va kundalik kommunikatsiyada jarayon va harakatlarni aniq, tez va samarali ifodalash imkonini beradi. Ingliz tilida fe'llar ko'pincha yordamchi fe'llar va asosiy fe'lning asosiy shakli orqali grammatiklashadi, bu esa sintetik morfologiyaga qaraganda sodda, ammo ko'p funksiyali muloqot imkonini yaratadi.

Lotin va O‘zbek tillari bilan solishtirganda, ingliz tilining analitik fe’llari sintetik morfologiya bilan bog‘liq bo‘lmagan, yordamchi fe’llar orqali zamon va shaxsni bildiruvchi shakllar tizimiga ega ekanligi ko‘rinadi. Lotin tilida fe’llar infleksiya orqali shaxs, zamon va holatni qat’iy ifodalaydi, ilmiy va akademik terminologiya uchun juda mos. O‘zbek tilida esa fe’llar qo‘shimchalar yordamida zamon, shaxs, holat va tarafni belgilaydi, bu esa tibbiyot va boshqa sohalarda jarayonlarni aniq va mukammal ifodalashga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

Ingliz tilida fe’llarning analitik konstruktsiyalari morfologik tahlilga katta imkoniyat yaratadi, chunki ular asosiy fe’l shaklini minimal darajada o‘zgartirgan holda grammatik kategoriyalarni funksional qatlamlar orqali kodlaydi. Bu tizimda yordamchi fe’llar, participial morfemalar va ko‘p qatlamli verb phrases orqali syntactic embedding va hierarchical morphosyntactic integration amalga oshiriladi. Shu tariqa, fe’l agentligi, tarafilik va argument strukturalari modular, qatlamli va ko‘p funksiyali tarzda ifodalanadi, bu esa lingvistik tahlil uchun murakkab korpuslarni yaratishga imkon beradi.

Lotin tili bilan solishtirganda, ingliz analitik fe’llari morfologik minimalizm va semantik ekspansivlikka ega, ya’ni fe’lning bazaviy shakli o‘zgarishdan, uning grammatik funksiyasi yordamchi fe’llar va participial konstruktsiyalar orqali kengaytiriladi. Lotin sintetik fe’llar esa infleksion morfemalar orqali agentlik, patientlik, aktant rollari va tarafni to‘liq integratsiya qilgan holda kodlaydi. Masalan, synthetic morphosyntactic encoding yordamida har bir fe’l qatlamida morfematik agentive, causative va passive implicaturelar aniq belgilangan. Lotin tilida fe’l morfologik paradigmalari shuningdek valency modulation va diathesis alternation imkoniyatlarini beradi, bu esa agent, patient va instrument rolini bir vaqtning o‘zida morfematik darajada ifodalashga xizmat qiladi.

O‘zbek tilida fe’llar qo‘shimchalar orqali morfologik modulatsiya qilinadi va ular ingliz tilidagi analitik tizim bilan sintaktik, Lotin tilidagi sintetik morfologik paradigmalarning uyg‘un xususiyatlarini birlashtiradi. Bu yerda derivational

morphemes, aspectual markers va voice modifiers fe'ning argument strukturasi, tarafilik va modalitetini kodlaydi. Shu bilan birga, O'zbek fe'llarida morphophonemic alternation va agglutinative layering mavjud bo'lib, ular murakkab semantic, pragmatic va discourse-level funksiyalarni ifodalash imkonini beradi. Masalan, passiv agentlik yoki causative implicature qo'shimchalar orqali aniq belgilanishi mumkin, bu esa tahlil va tipologik klassifikatsiyani chuqurroq amalga oshirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, ingliz tilidagi analitik fe'llar syntactic embedding va functional modularity bilan ajralib turadi, Lotin fe'llari infleksion qatlamlar orqali semantic densifikatsiyalangan paradigmalarni hosil qiladi, O'zbek tilidagi fe'llar esa agglutinative, derivational va aspectual morphemes orqali composite morphosyntactic codingga erishadi. Ushbu qiyosiy tahlil lingvistik tipologiya va morfologik teoriyalarda fe'llarning structural complexity, functional granularity va argument encoding kabi parametrlarini chuqur o'rganishga imkon beradi. Shu bilan birga, har uchala tilning fe'l tizimi semantik va sintaktik qatlamlarning morfematik integratsiyasi orqali universal va tilspetsifik morfologik strategiyalarni amalga oshiradi.

Ingliz tilida fe'llarning analitik morfologik konstruksiyalari tilshunoslikda chuqur tadqiq etilgan va ular grammatik funksiyalarni modulyar qatlamlar orqali kodlash imkonini beradi. Analitik fe'llar o'z bazaviy morfemini minimal darajada o'zgartirgan holda, yordamchi fe'llar va participial shakllar yordamida argument strukturalari, agentlik, tarafilik va modalitetni bildiradi. Masalan, fe'l konstruksiyasi has been analyzing murakkab morfologik va sintaktik tizimni aks ettiradi: "has" – perfect aspektni, "been" – doimiy jarayonni, "analyzing" esa asosiy harakatni kodlaydi. Shu bilan, ingliz tilida multi-layered morphosyntactic encoding amalga oshadi, bu esa fe'ning functional modularity va syntactic embedding imkoniyatlarini kengaytiradi.

Konkret misollar orqali tahlil qilinsa:

is synthesizing – fe'l ilmiy yoki texnik kontekstdagi jarayonni aks ettiradi. Misol: *The researcher is synthesizing the complex chemical compounds for the experiment.* Bu konstruktsiyada asosiy fe'l synthesize o'zgaras qoladi, lekin yordamchi fe'l is fe'l agentligi va jarayonning doimiyliqi qatlamini bildiradi.

has formulated – bu konstruktsiya perfective aspect orqali amalga oshgan natijani aks ettiradi. Misol: *The scientist has formulated a new hypothesis regarding cellular regeneration.* Morfematik qatlamlar yordamida harakatning yakuniyligi va natijaviyligi kodlanadi.

was being evaluated – passiv, davomiy va o'tgan vaqtga oid morfologik konstruktsiya. Misol: *The algorithm was being evaluated under controlled conditions.* Shu yerda was – vaqt morfologi, being – passiv doimiylik, evaluated – asosiy fe'ning participial formasi.

Lotin tilida esa ingliz tilidagi analitik konstruktsiyalar sintetik morfemalar orqali kodlanadi. Masalan:

has been analyzing → analysatus est – bu fe'l passiv, yakuniy va agentga bog'liq. Shu bilan, infleksiya orqali semantic densification amalga oshadi.

is synthesizing → synthetizat / Synthetizat complexa – fe'l agentligi va argument strukturasi sintetik morfematik qatlamlar orqali bildiradi.

was being evaluated → aestimabatur / Algorithmus aestimabatur – passiv agentlik va doimiy jarayon bir vaqtning o'zida infleksiya orqali ifodalanadi.

O'zbek tilida fe'llar agglutinative morphosyntax yordamida analitik va sintetik elementlarni uyg'unlashtiradi. Misollar bilan yoritilsa:

is synthesizing → sintez qilmoqda / Tadqiqotchi murakkab birikmalarni sintez qilmoqda. Bu yerda –moqda qo'shimchasi jarayon davomiyligini bildiradi, asosiy fe'l sintez qil bazaviy morfem sifatida qoladi.

has formulated → shakllantirdi / Olim yangi gipoteza shakllantirdi. O'tgan zamon qo'shimchasi –di orqali amal yakuniyligi va agentligi belgilanadi.

was being evaluated → baholanayotgan edi / Algoritm nazorat sharoitida baholanayotgan edi. Passiv shakl –ayotgan edi kombinatsiyasi orqali doimiy va o'tgan jarayonni kodlaydi.

Shu bilan, ingliz tilida analitik fe'llar syntactic embedding va hierarchical morphosyntactic integration orqali yuqori darajadagi funksional murakkablikni

ifodalaydi, Lotin fe'llari esa infleksion paradigmalari bilan semantic densification va agent-patient relationni qat'iy morfematik darajada kodlaydi.

O'zbek fe'llari esa agglutinative layering va derivational morphology yordamida fe'l agentligi, tarafilik, modalitet va aspektni bir vaqtning o'zida kodlaydi.

Ushbu qiyosiy tahlil orqali ingliz, Lotin va O'zbek tillaridagi fe'llarning structural complexity, functional granularity va morphosyntactic encoding strategies akademik jihatdan chuqur yoritiladi. Misollar yordamida har uchala tilning argument strukturalari, agent-patient alternations va passive constructionsni morfologik jihatdan tahlil qilish imkoniyati ochiladi.

Ingliz, Lotin va O'zbek tillaridagi analitik fe'llarning morfologik tahlili – amaliy jarayon jadvali:

Fe'l / Konstrukt siya	Morfo logik xususiyat (Ingliz)	Lotin tarjimasi	Morfo logik xususiyat (Lotin)	O'zbek tarjimasi	Morfo logik xususiyat (O'zbek)	Funksi onal izoh
will have synthesiz ed	Yordamchi: will, have; Main verb: synthesize (past participle); Perfective, future-oriented, agentive	synthetizaverit	Infleksiya orqali kelajak, perfekt, shaxs; agentlik kodlangan	sintez qilgan bo'ladi	-gan + bo'ladi; agent, yakuniy jarayon	Kelajakdagi yakuniy va agentli jarayonni aks ettiradi
might have been observing	Modal: might; Perfect continuous;	observatus fuisset	Infleksiya orqali past, agent-passive;	kuzatilgan bo'lishi mumkin edi	-gan bo'lishi mumkin edi; modal	Nazariy yoki ehtimollik bilan bog'liq

Fe'l / Konstrukt siya	Morfo logik xususiyat (Ingliz)	Lotin tarjimasi	Morfo logik xususiyat (Lotin)	O'zbek tarjimasi	Morfo logik xususiyat (O'zbek)	Funksional izoh
	Passive/agent-neutral		modallik ifodalangan		va passiv ifoda	jarayonni kodlaydi
is being documented	Present passive continuous; is + being + participle	documentatur	Passiv morfematik kod; agent-passive	hujjatlashtirish moqda	– moqda shakli; doimiy passiv jarayon	Ayni paytda passiv jarayonni ifodalaydi
should have completed	Modal : should; Perfective aspect; Active	perfecerit	Infleksiya orqali natija va shaxs; modalitet	tugatish kerak edi	–ishi kerak edi; yakuniy va modallik	Majburiyat yoki ehtiyoj bilan bog'liq yakuniy harakat
is undergoing evaluation	Present progressive passive; is + undergoing + participle	aeestimatur	Passiv, jarayonni infleksiya orqali ko'rsatadi	baholanish jarayonida	–ish jarayonida; passiv	Doimiy agent-passive jarayonni ko'rsatadi
will be facilitating	Future progressive; Passive/agentive ambiguous	facilitabitur	Kelajakdagi passiv yoki agentive; infleksiya orqali kodlangan	qulaylashtiriladi	–iladi; kelajak va agent-passive	Jarayonni boshqaruvchi yoki qulaylashtiruvchi funksiyani aks ettiradi

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, ingliz tilidagi fe'llarning analitik strukturalari morfologik jihatdan minimal o'zgarish bilan ishlasa-da, grammatik funksiyalarni ko'p qatlamli va modular tizim orqali kodlaydi. Analitik fe'llar yordamchi fe'llar va participial konstruktsiyalar yordamida agentlik, tarafilik, modalitet va argument strukturalarini bir vaqtning o'zida aks ettiradi. Shu bilan, ingliz tilida fe'llarning syntactic embedding va functional granularity imkoniyatlari yuqori bo'lib, murakkab jarayonlarni tez va aniq ifodalashga xizmat qiladi.

Lotin tili bilan qiyoslaganda, ingliz tilidagi analitik fe'llar sodda morfologik shaklga ega bo'lishiga qaramay, Lotin fe'llari synthetic morphosyntactic paradigms orqali semantic densifikatsiya va agent-patient relationni qat'iy kodlaydi. Lotin fe'llari infleksiya orqali shaxs, taraf, argument struktura, causative va passive implicatureni morfematik darajada bildiradi, bu esa fe'lning yuqori darajada semantic va syntactic integratsiyasini ta'minlaydi.

O'zbek tilida fe'llar agglutinative va derivational morphemes orqali agentlik, tarafilik va jarayon davomiyligini kodlaydi, bu esa ingliz tilidagi analitik va Lotin tilidagi sintetik tizimlarning uyg'unlashgan morfologik xususiyatlarini tashkil etadi. Shu tariqa, O'zbek fe'llarida composite morphosyntactic coding orqali agent-patient alternation, modalitet va aspektual qatlamlar bir vaqtning o'zida ifodalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. Longman Grammar of Spoken and Written English. London: Longman, 1999. Ingliz tilidagi analitik fe'llarning morfologik va sintaktik xususiyatlari, yordamchi fe'llar va participial konstruktsiyalar orqali grammatik funksiyalarni ifodalash usullari tahlil qilingan.
2. Allen, W. S. Vox Latina: A Guide to the Pronunciation of Classical Latin. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. Lotin tilidagi sintetik fe'llar

paradigmalari, infleksiya va agent-patient relation, passiv va aktiv konstruktsiyalarning morfematik strukturalari haqida akademik tahlil.

3. Salih, B. O‘zbek tili morfologiyasi va sintaksisi. Toshkent: O‘qituvchi, 2010.

O‘zbek tilida fe’llarning agglutinative morphosyntax, derivational qo‘shimchalar va aspektual morfemalar orqali agentlik va tarafililikni ifodalash mexanizmlari.

4. Bybee, J., Perkins, R., & Pagliuca, W. The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World. Chicago: University of Chicago Press, 1994. Tilshunoslik nazariyasi va morfologik tipologiya doirasida ingliz, Lotin va boshqa tillarda fe’llarning struktural kompleksligi, functional modularity va morphosyntactic integration tahlili.